

G. N'hi havia 17 de llorencins; 19 de ciutadans; 136 de felanitxers; 7 de serverins; 2 de petrers; un capdeperí; i un alaroner.

H. Dasset eren de Sant Llorenç; 18, de Ciutat; 90, de Felanitx; 25, de Son Servera; 2, de Petra; un de Capdepera; i un altre d'Alaró.

I. En relació a l'any anterior disminueix un llorenç i desapareix el de Capdepera. La quota, en realitat, eren 907,58 pessetes, però amb el 8% d'augment pel premi de cobrança i quantitats incobrables, donava el que s'indica al quadre.

J. Nou eren de Sant Llorenç; 25, de Son Servera; 90, de Felanitx; 2, de Petra; i un de Capdepera i d'Alaró.

La quota indicada s'entén amb el 8% d'augment.

K. L'article 34 de la llei de plagues del camp (21 de maig del 1908) establia un "impuesto provincial para atender a las necesidades del servicio antifiloxérico", però a l'Arxiu Municipal de Manacor no hi ha documentació sobre ell.

Abreviatures emprades

AMC	Arxiu Municipal de Campanet.
AMM	Arxiu Municipal de Manacor.
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca.
BOB	Boletín Oficial Balear.
BOMF	Boletín Oficial del Ministerio de Fomento (Madrid).
BOP	Boletín Oficial de la Província.
DP	Diario de Palma.
LA	La Almudaina.
SEMAP	Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País.

L'emigració de manacorins a Amèrica l'any 1889

Joan Buades Crespi

Evolució de la població de Mallorca entre 1860 i 1900: creixement i crisi

A partir dels anys seixanta del segle XIX, la població mallorquina va experimentar un considerable increment com a conseqüència del manteniment d'unes taxes de natalitat elevades i la disminució de la mortalitat epidèmica. En el període comprès entre 1860 i 1887, Mallorca va passar de 209.064 habitants a 249.008, amb un creixement absolut de 39.944 persones, de les quals 32.694 corresponien a la Part Forana on, a més de donar-se una natalitat més alta que a la capital, foren més minsos els efectes de la rosa i la diftèria que afectaren en especial Palma a la dècada dels vuitanta¹. Aquesta etapa a l'alça coincideix amb una fase d'expansió de l'economia de Mallorca que permet al seu mercat laboral assumir l'augment de població. Malgrat aquesta relació que sembla haver-hi en aquest període entre llocs de feina i població, comença a evidenciar-se una superpoblació progressiva a la ruralia mallorquina i l'inici d'un tímid corrent emigratori cap a Palma i ultramar.

L'evolució de la dinàmica demogràfica es capgira radicalment i pren una trajectòria descendent a partir de finals dels anys vuitanta, arran de la crisi agrària de 1889, a la qual succeiran la desfeta dels conreus de vinya originada per l'aparició de la fil·loxera el 1891 i la pèrdua del mercat colonial, que condueixen a una profunda recessió de l'economia mallorquina, incapaç d'absorbir la creixent pressió demogràfica, i l'excedent humà es canalitzarà mitjançant l'emigració cap a ultramar. La població de Mallorca passarà, entre 1887 i 1900, de 249.008 a 248.259 habitants. El període suposa una pèrdua de 749 efectius i un balanç migratori negatiu de 21.625 persones, mentre que la Part Forana compta un saldo migratori encara superior, xifrat en 23.094 habitants², indicatiu que la ruralia mallorquina fou qui patí amb més intensitat els efectes de la crisi econòmica de finals del XIX.

Podem considerar el 1889 com l'any en què s'inicia l'emigració en massa de nombrosos contingents de mallorquins cap a França, Algèria i alguns països

¹ BARCELÓ PONS, Bartomeu (1989): *La població de Mallorca*, dins Gran Enciclopèdia de Mallorca. Palma.

² SALVÀ TOMÀS, Pere (1992): *Els efectes de la transició demogràfica il·lenca sobre el territori: el marc de l'emigració de les Illes Balears entre 1878 i 1955*, dins "Congrés Internacional d'Estudis Històrics Les Illes Balears i Amèrica", Vol. III. Inst. d'Estudis Balears. Palma.

d'Amèrica del Sud i les Antilles. El corrent es mantindrà al llarg de diferents etapes fins al començament de la Guerra Civil, s'iniciarà de nou en els difícils anys de la postguerra i es perllongarà fins als inicis del desenvolupament turístic dels anys seixanta.

La població de Manacor a la segona meitat del XIX: de la immigració a l'emigració

L'evolució de la població del terme municipal de Manacor presenta un evident paral·lelisme amb la de Mallorca al llarg del període tractat. Els 12.590 habitants de 1860 augmenten fins a 19.635 l'any 1887. L'increment és particularment espectacular en el decenni 1877-1887, amb un saldo migratori positiu de 2.797 habitants³. És el més elevat de Mallorca i ens dona a entendre la immillorable salut econòmica de la contrada, amb un aparell productiu que ofereix feina a un bon nombre d'immigrants dels municipis veïns.

Entre 1888 i 1897, la situació s'inverteix dràsticament, i els 19.635 habitants de 1887 es redueixen a 11.579 l'any 1897. L'acusat descens de la població absoluta es correspon amb un balanç migratori negatiu de 7.068 persones, el més alt de tots els municipis de Mallorca i molt allunyat dels 1.762 del terme de Felanitx, que ocupa el segon lloc⁴. En només vint anys, Manacor passa d'ésser el municipi de l'illa que més immigrants acull al que genera més emigrants cap a l'exterior. Les raons d'aquesta profunda crisi demogràfica que pateix el terme s'expliquen pels dos milers llargs d'habitants que perd a causa de la segregació de Sant Llorenç el 1892, però sobretot pels efectes de la crisi agrària de 1889 i de la ruïna de la vinya ocasionada per la fil·loxera, l'any 1891, que feren que les activitats agrícoles que havien assimilat la superpoblació de la ruralia manacorina entrassin en recessió i originassin l'emigració de nombroses colles de manacorins cap a Amèrica.

La recuperació econòmica del municipi en els darrers anys del s. XIX i la crisi financera argentina de 1890-92 es tradueix en una interrupció del flux emigratori a ultramar, que incideix en un augment de la població, la qual, amb els 12.408 habitants censats el 1900, recupera en xifres absolutes un total de 829 efectius en relació a 1897. El saldo migratori entra de nou en una dinàmica positiva, amb un balanç favorable de 493 habitants⁵.

Causes de l'emigració de mallorquins a Amèrica del Sud l'any 1889

El 1889 es va estendre per la Part Forana de Mallorca una crisi agrària com a conseqüència, entre d'altres factors de menys importància, de les persistents males collites, de la mortaldat dels porcs i de la mala distribució de la terra, agreujada

pels impostos abusius que es veien obligats a pagar els pagesos. El món rural mallorquí es trobava, aleshores, superpoblat a causa de l'increment de població aportat pel cicle demogràfic a l'alça, la qual cosa permetia als terratinents fixar uns salaris molt baixos als jornalers. La crisi condueix a la misèria generalitzada del camp i els jornals agrícoles descendeixen i just serveixen per gairebé subsistir. El col·lectiu que més pateix aquesta situació és el de petits propietaris agrícoles i jornalers que, davant la perspectiva que els ofereix el futur, es veuen empesos a emprendre el camí forçat de l'emigració a ultramar.

A la primavera de 1889 la crisi agrària que s'escampa per la ruralia trenca l'equilibri que s'havia mantingut entre el mercat laboral i l'oferta de mà d'obra i mitjançant l'emigració s'allibera de l'excés humà. En el mes d'abril es contempen en el port de Palma els primers embarcaments massius d'emigrants cap a Barcelona per tal d'adreçar-se, posteriorment, a Amèrica del Sud. En els mesos d'estiu, els qui no disposen dels recursos econòmics necessaris per costejar el preu del viatge es veuran afavorits per l'aparició de contractistes de mà d'obra per a les repúbliques de l'Argentina i Xile, els quals els oferiran passatges gratuïts. L'èxode assolirà una intensitat inusitada i el desig d'emigrar es convertirà en una obsessió per a milers de mallorquins que viuen a la Part Forana.

L'emigració de manacorins a l'Argentina i Xile l'any 1889

El municipi de Manacor és, juntament amb el de Pollença, el que més va patir els efectes de la crisi agrària de 1889 i el que més efectius va aportar al corrent emigratori obert aquest mateix any. Les causes del desplaçament d'un significatiu percentatge de la seva població són gairebé les mateixes que expliquen l'origen del flux emigratori de la Part Forana, encara que agreujades per la superpoblació que es registra en el període entre 1877 i 1887.

L'emigració a ultramar no era un fet desconegut pels manacorins l'any 1889. Abans que la misèria i la fam inherents a la crisi esdevinguda aquest any esperonassin molts manacorins a emigrar, ja d'altres havien emprès el camí cap a les llunyanes terres americanes. El 1890, l'escriptor i periodista mallorquí Joan Torrendell, en un dels seus reportatges que lliurava periòdicament des de Montevideo, on residia, al diari *La Almudaina* de Palma, ens informa del següent sobre una família de manacorins establerta a l'Uruguai:

“Capítulo aparte merece, sin duda alguna, la descripción, aunque sea a la ligera, de la colonia mallorquina, situada en Nueva Palmira, y fundada, hará unos quince años, por el laborioso y ejemplar anciano, D. Juan Oliver y sus siete hijos, todos casados, naturales de Manacor. Muchos compatriotas, que de esto me han hablado, recuerdan aun la llegada de esta tribu mallorquina, capitaneada por su patriarca, venerable anciano de muchos inviernos, de singular despejo natural y de un criterio tan claro, como maduro.

Por recomendaciones del redactor de “La España”, D. Pedro A. Bernard, fueron a establecerse en el ya citado paraje, concibiendo muy pronto aquellas siete familias la fundación de una colonia que hoy no bajará de doscientos, siendo la

3 SALVÀ TOMÀS, Pere (1984): *La dinàmica de la població de las Islas Baleares en el último tercio del XIX (1878-1900)*, dins “Trabajos de Geografía”, núm. 35. UIB. Palma.

4 SALVÀ TOMÀS, Pere: op. cit., nota 3.

5 SALVÀ TOMÀS, Pere: op. cit., nota 3.

mayor parte de Manacor, Artá y Felanitx. Estos agricultores han hecho una revolución llevando al terreno de la práctica infinidad de iniciativas que le han dado ya nombre célebre y acumulativa fortuna. La base fue la elaboración del sabroso queso mallorquín que puede rivalizar con el de Holanda, el piamontés y el suizo que en grandes cantidades se exportan del extranjero. La familia Oliver fue, pues, la primera que en esta tierra empleó la leche de oveja para sus trabajos, pudiendo establecer dos puestos en los mercados de Montevideo y Buenos Aires, con cuyas ganancias comprara grandes areas de terreno, extendiendo su negocio con la cria y engorde de cerdos vendidos a muy buenos precios. Un dato, este año han podido vender 300 animales de quince a veinticinco arrobas que se han comprado a tres pesos la arroba...⁶”

L'abast d'aquest moviment emigratori contextualitzat en els anys anteriors a 1889 no es pot comparar amb la magnitud que assoleix només en els mesos d'estiu i tardor d'aquest any, que comptarà en milers el nombre de manacorins que emigren a l'Argentina i Xile.

Manacor: causes internes de l'emigració

Les raons per entendre l'emigració en massa de manacorins a Amèrica el 1889 se situen dins les mateixes coordenades que expliquen la misèria generalitzada del camp mallorquí: superpoblació, fam, jornals baixos, desigual distribució de la terra i tributació excessiva com a factor decisiu perquè dins la ruralia s'estengui el desig d'emigrar a ultramar per aconseguir la solució a la carestia que pateix. En el cas de Manacor disposam del testimoni de dues fonts periodístiques de primera mà per aprofundir en el coneixement d'aquestes causes. Es tracta d'una carta que el corresponal del Diario de Palma a Manacor va lliurar a la redacció del periòdic en el mes d'abril i de les informacions procedents de l'únic mitjà de comunicació que hi havia a Manacor el 1889, el setmanari *El Manacorens*.

En una extensa carta, el corresponal a Manacor del Diario de Palma explica als lectors de la publicació les causes que han conduït a la recessió econòmica que pateix el municipi. Diu que no feia ni quatre anys que Manacor era un dels termes més puixants de Mallorca, la població s'havia incrementat notablement, s'havia estès el conreu de vinya i la hisenda municipal estava completament sanejada. En el darrer any s'havia produït l'enfonsament de les finances municipals, en gran part com a conseqüència de l'arbitrarietat en el cobrament de l'impost de consum que amb les seves quotes excessives havia arruïnada un bon grapat de contribuents⁷. A continuació es refereix als altres motius que originen l'emigració:

“Asimismo convendría examinar si la habilitación de nuestro puerto ha sido un gran bien o un gran mal para la población, atendido a que sus cargas han aumentado desmesuradamente el ya exorbitante impuesto de consumo, tenien-

do muy en cuenta que, expuesto a que se halla a todos los temporales del cuadrante del sureste sin abrigo de ninguna clase es y será siempre un puerto sin embarcaciones, es decir un puerto ridículo (...). El primer invierno lo ha demostrado de una manera casi cruel: los vapores por falta de abrigo no podían hacer las cargas con regularidad, los comerciantes por ello sufrían pérdidas, por la vía del ferrocarril conseguían ventajas de importancia y el tráfico del puerto fue menguando rápidamente, sumiendo en la miseria a una multitud de familias y esto se repetirá todos los inviernos...

Agrégase a tanta desdicha, a más de la mala cosecha del año anterior, la gran mortandad ocasionada en los cerdos por la epizootia, el hambre que ha padecido todo el ganado, el mal aspecto de la actual cosecha, un terrible nordeste que dejó sin hojas y casi sin fruto a los almendros, fuertes granizadas que han desolado vastas zonas, todo reunido y el haber cesado por completo las plantaciones de viña a causa del bajo precio de los vinos, ha contribuido a que la clase jornalera haya experimentado una grande escasez de trabajo. Y en el actual reparto de consumos, que al parecer no lleva trazas de hacerse medianamente conforme, al recibir las clases menos acomodadas la papeleta de aviso de sus cuotas, que por lo elevado de ninguna manera pueden satisfacer; ha sido para ellos como si dijéramos la voz de sálvese quien pueda y por centenares van emigrando, hallándose poseídos de una especie de furor para irse a Buenos Aires; en términos que, si Dios no lo remedia, muchísimas familias tienen resuelto marchar al otro hemisferio, tan luego como hayan recolectado la cosecha y vendido lo poco que poseen...⁸

El setmanari *El Manacorens* del dia 31 d'agost dedica un llarguíssim editorial -que du el títol de “Predicar en desierto”- a analitzar les causes que han provocat la partida a Amèrica de molts manacorins i a trobar solucions per aturar la febre emigratòria. Per a l'editorialista les raons que impulsen el pelegrinatge són les següents:

Varias son las causas que han contribuido a desarrollar en tan gran escala esta fiebre pernicioso. Preguntad al honrado trabajador que con lágrimas en los ojos y tristeza en el corazón, vende su pequeño pecunio para emprender el viaje, porque emigra, y os contestará, para poder vivir. Procurad disuadirle de tan desatinada empresa pintándole los engaños que lejos de su patria le esperan y os contestará que nunca podrá ser peor que aquí su situación, a lo sumo podrá ser igual, y por lo tanto quiere probar fortuna. Y a la verdad, que reflexionando un poco, encontramos en estas palabras un fondo de razón. La situación de la clase jornalera en este pueblo es muy precaria. Suma escasez de trabajo y este mal retribuido, pues no se halla en proporción del precio que alcanzan los artículos de primera necesidad y por lo tanto no es suficiente para

⁶ JOAN TORRENDELL: *Cartas americanas. Mallorca en el Uruguay*, “La Almudaina”. 5 abril 1890.

⁷ “La Almudaina” del 19 de febrer de 1889 informa dels aldarulls esdevinguts a Manacor en protesta pel repartiment de l'impost de consums, que varen obligar a intervenir a la Guàrdia Civil.

⁸ “Diario de Palma”. 26 abril 1889.

lograr la subsistencia (...). Añadid a esto los varios impuestos que tiene que pagar y se comprenderá lo conflictivo de la situación.

Ambdues fonts certifiquen la magnitud de la crisi agrària que afecta els jornalers i petits propietaris de la contrada, la qual es veu empitjorada per la desorbitada pressió fiscal. El corresponsal del *Diario de Palma* afegeix un factor expulsiu intrínsec de Manacor: l'obertura del port esdevinguda el mateix any gràcies a la sol·licitud de l'Ajuntament recollida pel diputat a Corts, Pascual Ribot, que aleshores sembla més un perjudici que un benefici a causa de les deficients instal·lacions obertes als temporals que dificulten l'ancoratge dels vaixells. El port ha incrementat la quota de l'impost de consum que paguen els manacorins i, a causa de les dificultats per estibar els vaixells, molts comerciants de vi prefereixen enviar la seva mercaderia per ferrocarril cap al port de Palma. Així, molts carreters del municipi es veuran forçats a emigrar.

L'actuació dels contractistes de mà d'obra

Malgrat el desig d'emigrar que tenien molts mallorquins, la seva precarietat econòmica impossibilitava l'acompliment del projecte. La presència, en els mesos d'estiu de 1889, d'un factor extern que va actuar com a element catalitzador de l'èxode massiu, va propiciar la realització del seu somni. Ens referim a l'aparició a l'illa d'agents de contractació per a l'Argentina i Xile que oferien passatge gratuït i la imatge d'una terra de promissió que els alliberaria de la situació econòmica angonant que patien.

Des de la dècada dels setanta, la legislació de la República Argentina, oferia facilitats als immigrants que es volguessin establir al seu territori, però en el bienni 1889-90, durant el govern del president argentí Juárez Celman, anomenat el "president de la immigració", es va intensificar mitjançant oficines d'informació, cartells propagandístics i contractistes de mà d'obra la captació massiva d'immigrants, als quals s'oferien passatges gratuïts. En oberta competència amb el seu veïnat territorial, el govern de Xile va aprovar el mes de març de 1889 una subvenció de 500.000 pesos per a les navilieres perquè portassin immigrants al país amb el passatge gratuït i per impulsar la tasca dels seus agents de contractació a Europa⁹.

Resulta evident que els contractistes de mà d'obra d'ambdues repúbliques varen escollir Manacor per dur a terme la captació d'emigrants a causa de l'escassetat que patien els seus habitants i la resposta positiva que obtingueren d'un bon grapat dels veïnats. Manacor, Pollença, Sant Joan, Alaró, Artà i Felanitx foren els municipis de Mallorca on les oficines de reclutament obertes pels agents de contractació allistaren més efectius. Amb la seva actuació es va incrementar considerablement l'allau d'emigrants que partiren cap a Amèrica del Sud. El contractista es converteix per a la premsa de l'època en una figura maleïda que engana els mallorquins i que cal denunciar davant l'opinió pública perquè l'únic que cerquen

és el seu propi benefici. En el mes d'agost, La Almudaina es fa ressò a les seves pàgines de com operen a Manacor:

*"No hace muchos dias que uno de nuestros compañeros estuvo en Manacor y allí vivió de cerca, la manera irreflexiva con que solicitan a la Oficina central de Emigración, los pasaportes. Por aquella Administración de Correos, donde en tiempo normal son rarísimos los certificados, se expiden ahora diariamente pliegos y más pliegos que contienen docenas de solicitudes. Una persona muy experta y muy conocedora de la población calcula en más de dos mil los individuos que de allí han salido los últimos meses. Porciones de tierra que valian 200 y 300 duros ofrecidos inmediatamente han sido vendidos por dieciseis y por diez. Y mientras tanto da que pensar a los propietarios como podran salir en aquella comarca de las faenas de la vendimia, con la despoblación creciente. Dos o tres pequeños agentes, intrusos y para mayor desgracia mallorquines, continuan su obra de reclutamiento apelando a los colonos risueños y a pinturas de la Jauja argentina, sin freno ni conciencia exacta de lo que hacen y dicen. Se encargan por si propios de arreglar la documentación de los solicitantes y es voz pública que no hacen desinteresadamente..."*¹⁰

La *Roqueta*, al seu editorial "Anau alerta", escomet els agents de manera implacable i avisa de les seves ensarronades:

*"¿Son amos de sa vostra voluntad, o catius de ses mentides que vois conten?. ¿Manau a dins voltros mateixos com per ventura creureu, o vos etcisen aquests agents amb sa rondaya de l'amo de ses tres taronges?. Idò bé, a n'aquests agents malanats també les donen tant per persona de ses que duen a n'es sacrifici de s'emigració; tant per cada infelís de s'emigració, tant per cada infelís a n'aquí ensellau es jou; vertadés Iscariots capássos de vendre es seu germá, no por trenta dinés de plata de ses Escritures, sinò per un plat de lleties..."*¹¹

No menys demolidor és un article titulat "La trata de blancos" que apareix en el mes de setembre a *La Almudaina*. El seu autor critica amb tota severitat la tasca d'aquests traficants d'hommes que es desenvolupava sobretot a les localitats mallorquines amb més problemes, com Manacor, Pollença i Sant Joan:

*"Se ciernen como buitres y dejan oír sus fatídicos cantos, en los pueblos que por desgracia han sido inflingidos por alguna calamidad o sequía y con sobrada razón si estan dominados por el caciquismo. De cuanto llevamos apuntado es la pura verdad pueden atestiguarlo los emigrantes de Manacor, Pollensa y San Juan..."*¹²

Ni el Govern central ni les autoritats locals mai no posaren cap tipus d'entrebanc a la labor dels contractistes. Les malediccions que reberen de la premsa local

¹⁰ *La salida del vapor Isleño*, "La Almudaina", 17 agost 1889.

¹¹ *Anau alerta*, "La Roqueta", 14 setembre 1889.

¹² AMADOR TORRENS: *La trata de blancos*, "La Almudaina", 28 setembre 1889.

⁹ *Notícies de Sud-Amèrica*, "El Isleño", 14 març 1889.

i els anatemes pronunciats des de la trona per part d'alguns capellans¹³, tampoc no obstaculitzaren la seva activitat, que tingué una gran acollida entre el nombrós col·lectiu de jornalers que no es podien pagar les despeses del passatge a Amèrica.

La partida: embarcaments i penúries

Les primeres notícies que ofereix la premsa diària de Palma sobre la partida d'emigrants mallorquins a Amèrica del Sud són de finals de gener¹⁴, mentre que la primera informació relativa a la marxa de gent de Manacor és del mes d'abril i fa referència a l'arribada a Palma d'un centenar de manacorins que l'horabaixa de l'11 d'abril s'han d'embarcar cap a Barcelona de camí a Buenos Aires. A preguntes del periodista que cobreix la informació portuària responen que abandonen el seu municipi a causa de la misèria del camp i dels baixíssims jornals que només es paguen a 40 o 50 cèntims¹⁵. Del darrer dia d'abril és l'altra sortida d'habitants de la contrada que tenim documentada en aquest mes¹⁶.

El Isleño del dia 29 de maig, anuncia que l'endemà agafaran el vaixell de Barcelona una colla de manacorins amb el propòsit de fundar una colònia agrícola a l'Argentina fent ús de la concessió que han obtingut del govern d'aquest país. Quant al mes de juny, són dues les notícies sobre embarcaments en què figuren manacorins¹⁷. El diari *El Ancora* del 14 de juny informa que amb el tren procedent de Manacor han arribat a Palma moltíssimes famílies d'aquella localitat que tenen previst embarcar-se cap a Barcelona amb el vapor *Isleño*, de camí cap al port de Buenos Aires.

El *Diario de Palma* del 3 de juliol inclou a les seves pàgines una altra carta del seu corresponsal a Manacor, datada el 30 de juny, en què incideix de nou en la qüestió de l'emigració al municipi:

“La emigración por ahora queda en suspenso por no haber escaseado trabajo, pero más adelante son muchos los que tienen resuelto marcharse a Buenos Aires; sin embargo hay mucha exageración respecto al número de los emigrantes de esta villa. Hemos procurado adquirir datos oficiales y no llegan de mucho a la mitad de los tres mil que algunos quieren suponer, y procede la equivocación por agregarse en las diferentes tandas de emigrantes muchos de las villas circunvecinas a los de Manacor, pasando todos en el concepto público por manacorinos. Con todo creemos que, a no ponerse remedio, durante el corriente año la cifra llegará o pasará de los tres mil emigrados de esta localidad, por no ser ya únicamente la falta de trabajo y de medios de subsistencia la causa única de pasar a la República Argentina; la ambición, la creencia de que dentro de cuatro o cinco años podran regresar con una aunque muy módica,

para ellos, regular fortuna, ha despertado esa corriente de emigración sugerida por persuasiones interesadas, de consecuencias más funestas que la epidemia.”

Sens dubte, el corresponsal respon a una informació publicada pel setmanari *El Felanigense*, que afirma que en els primers mesos de l'any han emigrat de Manacor més de tres mil persones, de Pollença ho han fet més de mil, mentre que del conjunt de Mallorca n'han marxat unes nou mil¹⁸. De fet, eren tants els mallorquins que en aquest primer semestre de 1889 havien emprès el camí d'Amèrica que s'estén una vertadera psicosi d'emigració entre la pagesia mallorquina, de la qual es fa ressò la literatura popular. Aquest any es divulga tot un seguit de glosses i codolades amb el tema de l'emigració com a protagonista¹⁹.

Del glossador M. Borràs és la codolada de 182 estrofes, impresa en el mes de juliol de 1889 i titulada *Els emigrants de Pollensa y Manacó o siga relació d'es motius que tenen ets habitants d'aquets pobles per anar a viure a sa República Argentina*. S'hi exposen les raons que provocaven l'èxode dels habitants dels dos municipis mallorquins que més patien la malaltia de l'emigració. Mitjançant la lírica, Borràs estén acta de la pobresa que envolta els manacorins i del desig d'aconseguir millors expectatives econòmiques. Vegem les següents estrofes:

*Des probas de Manacó
no hey ha ningú que nos queix,
dos dobbes de lo mateix
vos en puch di per aixó,
es proba de tot bon có
molt trabaya y res avensa
y es pitjó que á Pollensa
que se miseri fá pó.*

.....

*¿Digaume qu'heurán de fé
aquells pobres malanats,
qu'en dia no s'tan llogats
ja no guañen cap doblé,
y a caseua no mes té
cuatre infants mal arropats
y ja estan desesperats
de sa fam qué sobrevé?*

.....

18 “El Felanigense” reproduït a La Almudaina, 24 juny 1889.

19 Es tracta dels glossats de J. AGUILÓ: *Sen van i de les Decimes glosadas referent en els emigrants mallorquins de M. BORRÁS*. Imp. de J. Colomar, 1889. “Les Decimes” comencen així:

De Pollensa y Manacó
tanta de jent vuy parteix
qu'arribará si segueix
qu'es seus carres farà pó

13 *El clero y la emigración*, “El Isleño”, 29 maig 1889.

14 “Diario de Palma”, 24 gener 1889.

15 “Diario de Palma”, 11 abril 1889.

16 “Diario de Palma”, 1 maig 1889.

17 Corresponen als dies 5 i 14 de juny segons informació recollida d'El Ancora.

*A Bonas-Ayres allá
á lo menos menjareu
fent feina, no vos penseu
que pugueu ganduletjá,
pero es que vol trabayá
sempre en té abastament
y si's un poch diligent
capital pot aplegá.*

A Manacor, malgrat el recés en el corrent emigratori que, segons el corresponçal del *Diario de Palma*, han propiciat les tasques de recol·lecció de la collita, el mes de juliol es comencen a gestar els preparatius per al gran èxode de manacorins esdevingut en els tres propers mesos a causa de l'actuació dels contractistes de mà d'obra per a l'Argentina i Xile. El 31 de juliol tenim notícia d'un gran embarcament cap a la república de l'Argentina que protagonitzen en la seva majoria famílies de Pollença i Manacor²⁰. El 6 d'agost, *El Isleño* i *El Diario de Palma* incorporen a les seves pàgines la mateixa notícia relativa a l'ajornament, entre els dies 12 i 15 de l'esmentat mes, del viatge extraordinari que havia d'efectuar des del port de Manacor fins a Barcelona el vapor *Lulio* amb un passatge d'emigrants cap al Río de la Plata.

El 14 d'agost, tots els diaris de Palma dediquen especial atenció a la sortida del vapor *Isleño*, estibat d'emigrants, procedents de gairebé tots els racons de l'illa, que s'adreça cap a l'Argentina. *La Almudaina* descriu les dramàtiques escenes que es contemplen en el port de Palma, on una gran multitud ha anat a acomiadar els seus parents i amics. *El Manacorens* del 17 d'agost reproduïx literalment aquest article editorial i en recomana la lectura a tots els seus subscriptors, amb l'esperança que el commovedor espectacle que tan bé retrata la publicació ciutadana aconseguís aturar l'allau d'emigrants manacorins.

En els mesos de setembre i octubre les dues grans expedicions de mallorquins que es desplacen a Xile capitalitzen la informació dels diaris de Palma i de la premsa forana. El 5 de setembre amb el vapor *Lulio* parteixen cap a Barcelona 420 illencs que havien obtingut el passaport per emigrar a Xile²¹ i el 3 d'octubre embarquen amb el *Palma* un total de 260 passatgers, la majoria de Manacor i dels municipis dels voltants. A l'espera d'un vaixell francès que els conduirà a Xile, han de romandre uns dies en condicions infrahumanes a les instal·lacions portuàries de Barcelona. La premsa mallorquina que des de fa uns mesos manifesta la seva preocupació davant el fet emigratori, recull a les seves pàgines les informacions procedents de Barcelona que donen a conèixer l'infortuni dels viatgers. El *Diario de Palma* transcriu del *Diario de Barcelona* la següent descripció:

“En el vapor Palma que llegó ayer a nuestro puerto procedente del de su nombre, vinieron 260 pasajeros naturales de Manacor que embarcaran de hoy a

*mañana en un vapor extranjero que los conducirá a Chile. Interin esperan la llegada del citado vapor se albergan dichos emigrantes debajo de uno de los tinglados del muelle del Rebaix en la más espantosa confusión y abandono. Allí se ven hacinados en un reducido espacio abierto por los cuatro lados, y por lo tanto a la intemperie, los 260 emigrantes, entre los cuales se hallan ancianos, jóvenes, muchachas y un buen número de criaturas de muy corta edad, conservando todos su pequeño ajuar consistente en colchones, baules y fardos de ropa”*²²

El diari catòlic *El Ancora*, impulsor d'una campanya contra el govern liberal a qui acusa de provocar l'emigració i que proposa l'aprofundiment en els valors cristians com a únic remei per aturar el desplaçament humà cap a l'exterior, reproduïx a les seves pàgines del 14 d'octubre la següent informació del bisetmanari monàrquic *Las Instituciones*, que havia recollit les impressions d'un grup de manacorins que havien abandonat, a Barcelona, el projecte de viatjar a Xile i regressaren a Palma:

“Llegados a Barcelona, nos cuentan varios de ellos, fuimos metidos al igual que bestias en los tinglados que existen en la Barceloneta, y como éstos sirven para guarecer las mercancías de las lluvias, que el día que llegamos caían en abundancia, fuimos trasladados para que estuviésemos un poco mejor en los Almacenes, formando todos los emigrantes una sola familia, hombres, mujeres y niños.(...). Al día siguiente de haber llegado, la mayoría de ellos no tenían que comer y después de muchas reclamaciones y clamoreos se personó allí un traficante de carne humana y repartió una libra de pan por persona. La mayoría, dicen, no llevaban dinero y estos tuvieron que sufrir privaciones y miseria hasta que los embarcaron.

Ya lo ven pues nuestros paisanos. ¿Y aún habrá incautos que se dejen engañar escuchando halagadoras promesas de estos representantes de mala ley, que se valen de todos los reclamos para inducir al pobre que emigre a su país...”

Ben aliena a les penúries que patiren en el port de Barcelona els seus conveïns es degué mostrar aquesta manacorina que va renunciar al propòsit d'embarcar-se el 3 d'octubre cap a Xile, per les raons que exposa *El Manacorens*:

*“El viernes último al subir en el tren que conduce a Palma una familia de emigrantes a la república de Chile, desapareció la esposa del jefe de dicha familia no habiendo sido posible encontrarla y viéndose precisados a partir sin este importante individuo, que según se asegura, pasea hoy por la población muy satisfecha contestando a los que preguntan porqué abandonó a su esposo, que porqué Renego de él.”*²³

Després d'aquest gran embarcament cap a Xile deixen d'aparèixer a la premsa local les notícies relatives a mallorquins i manacorins en particular que marxen

20 “Diario de Palma” i “La Almudaina”, 31 juliol 1889.

21 “En el muelle”, La Almudaina, 6 setembre, 1889.

22 “Diario de Palma”, 7 octubre 1889.

23 “El Manacorens”, 5 octubre 1889.

cap a Amèrica. En canvi, són freqüents les informacions que parlen de l'inici d'una crisi financera a l'Argentina i de l'ordre que ha donat el govern d'aquest país de no concedir més passatges gratuïts²⁴, per la qual cosa minva considerablement el flux emigratori que s'adreça cap a aquest país. Quant a Xile, es produiran noves expedicions al llarg de 1890.

Propostes per aturar l'emigració de Manacor

No hi ha dubte que Manacor va ser el municipi de Mallorca que més intensament va patir l'epidèmia de l'emigració esdevinguda el 1889. Les dades per valorar l'abast del moviment són difícils d'aconseguir per la manca de fonts estadístiques i perquè moltes vegades la premsa identifica la gent de Sant Llorenç com a manacorina. Això no obstant, el corresponsal del *Diario de Palma* sembla una font de primera mà per oferir un càlcul aproximat dels habitants de Manacor que varen partir del municipi. A una de les seves col·laboracions datada de mitjan setembre, -quinze dies abans del darrer dels embarcaments que coneixem- afirma que el municipi ha perdut gairebé una sisena part dels vint mil habitants que aproximadament tenia²⁵; és a dir, n'han partit un poc més de tres mil emigrants. Si hi afegim els dos-cents seixanta que el mes d'octubre s'adreçaren cap a Xile i alguns altres que per ventura marxaren en els dos darrers mesos de l'any, tenim una xifra propera als quatre mil emigrants, quantitat força desmesurada si la comparem amb la totalitat d'habitants que posseïa el terme als inicis de 1889 i que fa que s'aixequin moltes veus exigint remeis per solucionar el problema.

Deixant de banda les diferents mesures que proposaven totes les publicacions de Mallorca per aturar l'emigració, ens fixarem només en les que procedeixen de la mateixa localitat de Manacor, expressades en el *Diario de Palma* i en *El Manacorens*.

Les iniciatives plantejades des de la tribuna del diari ciutadà són molt diverses. La més urgent era rectificar el cens de població sobre el qual es basava el repartiment de l'impost de consum, per tal d'aconseguir la lògica rebaixa de la tributació. Així mateix, incidint de nou sobre l'arbitrari sistema impositiu dels consums existent a Manacor com a conseqüència que el distribuïen i cobraven els conservadors, els quals defensaven els interessos caciquils carregant abusivament les quotes sobre els seus adversaris i les classes treballadores, es proposava apel·lar a les autoritats competents per aconseguir suprimir el favoritisme i racionalitzar l'impost²⁶. Una altra alternativa per aturar el flux emigratori consistia en la creació d'una taxa per cada emigrant, que els capitans dels vaixells que anaven a Amèrica haurien de pagar als ajuntaments de procedència dels passatgers²⁷. També es planteja promoure, entre els grans latifundistes del terme, millors en els seus conreus per oferir més feina als jornalers²⁸.

Les iniciatives també passaven per sanear la hisenda municipal, després d'analitzar la causa del dèficit acumulat en els darrers quatre anys. Una altra proposta relacionada també amb el consistori feia referència a la necessitat d'impulsar un pla d'obres públiques per condicionar els més de cent quilòmetres de carreteres anomenades *camades* que hi havia en el municipi, el manteniment de les quals corria a càrrec dels propietaris de les terres per on passaven. L'Ajuntament, davant el lamentable estat de conservació que presentaven la majoria de les *camades*, hauria d'imposar als propietaris la realització d'obres de millora d'aquests camins rurals, la qual cosa proporcionaria feina als jornalers. Dins el mateix capítol de foment de les obres públiques, es proposava enllestir la neteja de la part arrecerada del port per facilitar l'ancorament dels vaixells que hi anaven a carregar bocois de vi. Aquestes obres permetrien mantenir la feina dels nombrosos carreters dedicats al transport dels bocois des de Manacor fins al port i n'aturarien l'emigració²⁹.

El Manacorens aporta a l'esmentat editorial *Predicar en desierto* del 31 d'agost de 1889 unes altres solucions per evitar l'emigració. Diu que a Manacor hi ha massa gent que es dedica a l'agricultura i que cal potenciar la indústria i el comerç, per a la qual cosa es fa indispensable que els pagesos enviïn els seus fills a l'escola perquè adquireixin els coneixements necessaris per poder dedicar-se en el futur a aquestes activitats. Al mateix temps, cal potenciar el comerç cercant mercats per als productes de la contrada i inculcar entre els jornalers el costum -gens estès entre els manacorins- d'anar a cercar feina a fora poble, a les obres públiques d'altres municipis, per tornar així cada dissabte amb un bon jornal. Una altra iniciativa és fomentar l'estalvi entre els treballadors, obrint dipòsits bancaris que oferesquin interessos i en èpoques d'escassetat constitueixin una mena de caixa de resistència. També cal involucrar les classes benestants del terme en la solució del problema de l'emigració. Aquestes classes, deixant de banda els odis polítics existents, haurien d'invertir en l'agricultura per iniciar una reforma agrícola que beneficiés els jornalers. Quant a les autoritats municipals, diu l'editorialista que ben poc poden fer per aturar l'emigració a causa de les seves reduïdes atribucions, però sí que poden dur endavant tot un seguit de gestions davant el govern, encaminades a afavorir l'economia del poble.

Ambdós redactors tanquen els seus arguments fent una crida a la solidaritat entre els habitants de Manacor des d'una perspectiva moralitzadora, encara que l'editorialista del setmanari local hi afegeix un caire religiós:

*“Y de esta manera haciendo todos, trabajadores, propietarios y autoridades un poco de su parte resultaria mucho, no siendo aventurado augurar un brillante porvenir a este pueblo. Sobre todo no olvidéis que sois hijos de un pueblo católico por excelencia y que la Religión es la base más sólida en que descansa la sociedad. Desgraciado del pueblo, cuyas creencias religiosas van debilitándose. No desmintais, pues, el espíritu religioso de vuestros antepasados y recordad siempre que la virtud y la justicia elevan a las naciones, más el pecado hace miserables a los pueblos”*³⁰.

24 “Diario de Palma”, 8 novembre 1889.

25 “Diario de Palma”, 18 setembre 1889.

26 “Diario de Palma”, 26 abril 1889.

27 “Diario de Palma”, 3 juliol 1889.

28 “Diario de Palma”, 26 abril 1889.

29 “Diario de Palma”, 18 setembre 1889.

30 *Predicar en desierto*, “El Manacorens”, 31 agost 1889.

Amèrica: terra de promissió o quimera esvaïda?

Des del moment que el corrent emigratori des de l'Estat espanyol cap a Amèrica adquireix unes proporcions gegantines³¹, la premsa de les províncies que amb més emigrants contribueixen al flux inicia una campanya contra l'emigració denunciant les mentides dels agents de contractació i, sobretot, publicant cartes (vertaderes o fictícies?) en què els mateixos protagonistes del desplaçament narren les penúries que pateixen a la llarga travessia marítima de tres setmanes que dura el viatge fins als ports de Río de la Plata, que encara s'endureix molt més en el cas dels que s'adrecen a Xile a través de l'estret de Magalhaes. Una vegada al país receptor, continuen les desventures provocades per la manca de feina o per les promeses incomplides dels contractistes. Penalitats, indigència i el desig de tornar a la llar que abandonaren constitueixen els eixos sobre els quals s'estructura la nombrosa correspondència que reproduïxen a les seves pàgines els periòdics l'any 1889.

Les publicacions mallorquines també es fan ressò de tot aquest cúmul de desgràcies que pateixen molts emigrants i de manera regular apareixen cartes reproduïdes de diaris de la Península, sobretot de la província de Màlaga. La seva finalitat és conscienciar els habitants de l'illa perquè no emigrin, amb la narració de fets malaurats. Dins aquesta línia es contextualitza una carta lliurada per un manacorí des de l'Argentina reproduïda per *La Almudaina*, que diu així:

*Querido Director: ayer llegó a mis manos una carta escrita por un joven de una familia amiga mía, que hace unos meses fue copartícipe de los malos e ilusorios consejos dados por ciertos agentes de la emigración. La carta procede del Río de la Plata; nunca podrá U. imaginar Sr. Director, los negros colores en que el infeliz pinta su tristísima situación. Entre otras cosas, todas de la misma índole, dice que ha dormido bastantes días materialmente en el suelo, que después de mucho padecer ha encontrado trabajo por misericordia, pero ni con mucho le es suficiente para sostenerse, añade que a no haber sido por una familia que se fue de aquí también, con algún dinero, habrían perecido de hambre todos. Suplica a sus padres que en manera alguna dejen salir otro hermano suyo que en breve debía partir para la América del Sur; pues él salió miserablemente engañado y hay mucha diferencia, termina diciendo, entre aquellos lejanos países desprovistos de familia y amigos y su querida patria, que abandonó soñando con riquezas que no existen más que en la mente de los agentes que en mal hora los aconsejaron*³².

La crisi financera esdevinguda a l'Argentina a les darreries de 1889, i que es perllongarà fins al 1892, va provocar una forta disminució d'emigrants cap al país de Río de la Plata i la tornada d'un significatiu nombre dels que partiren. De fet,

els primers mesos de 1890 s'observen en els diaris de Palma notícies relatives al retorn d'emigrants mallorquins procedents de l'Argentina, la majoria de Manacor³³. A una d'elles podem llegir el següent:

*"En el vapor "Mallorca" vinieron ayer algunos hijos de Manacor que vuelven de la emigración desilusionados de las esperanzas que les hicieron concebir y que ellos alimentaron con entusiasmo. Si en su día hubieran atendido los desinteresados consejos de quienes les descorrían el velo para presentarles la verdad desnuda, no hubieran pasado los sinsabores y amargas que hoy relatan y que les han obligado a buscar consuelo en la madre patria*³⁴.

Malgrat el retorn d'una bona colla de manacorins, molts es varen establir a l'Argentina i obriren les cadenes migratòries que canalitzaran cap a aquest estat l'onada emigratòria de les primeres dècades del XX.

Fonts

1. Fonts impreses

- AGUILÓ Y SERENA, Juan: *Sen van*. Imprenta de J. Colomar. Palma 1889.
- BORRÀS, M.: *Els emigrants de Pollensa y Manacó o siga relació d'es motius que tenen ets habitants d'aquets pobles per anar a viura á sa República Argentina*. Palma 1889.
- BORRÀS, M.: *Decimes glosadas referent en els emigrants mallorquins*. Imprenta de J. Colomar. Palma 1889.

2. Publicacions periòdiques

<i>El Isleño</i>	<i>El Ancora</i>
<i>La Roqueta</i>	<i>Las Instituciones</i>
<i>La Almudaina</i>	<i>El Manacorens</i>
<i>El Diario de Palma</i>	<i>El Felanigense</i>

Bibliografia

- BARCELÓ PONS, Bartomeu (1962): *Evolución de la población en los municipios de la isla de Mallorca. 1591-1960*, dins Boletín de la Cámara de comercio, industria y navegación de Palma de Mallorca, núm. 637.
- BARCELÓ PONS, Bartomeu (1964): *El siglo XIX a Mallorca*. OCB. Palma.
- BARCELÓ PONS, Bartomeu (1989): *La población de Mallorca*, dins Gran Enciclopèdia de Mallorca. Promomallorca, SA.
- BUADES CRESPI, Joan; MANRESA, M.A. i MAS, Margalida (1995): *Emigrants illencs al Río de la Plata (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*. Vicepresidència del Govern Balear. Palma.
- CORTÉS CONDE, Roberto (1991): *Migración, cambio agrícola y políticas de protección. El caso argentino*, dins *Immigración española en la Argentina*. Oficina cultural de la Embajada de España. Buenos Aires.
- DD. AA. (1989): *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Promomallorca, SA. Palma.
- ROSSELLÓ VERGER, Viçenç (1964): *Mallorca. El sur y sureste*. Cámara oficial de comercio, industria y navegación de Palma de Mallorca. Palma.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1984): *La dinámica de la población de las Islas Baleares en el último tercio del XIX*, dins "Trabajos de Geografía", núm. 38. UIB. Palma.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1992): *Els efectes de la transició demogràfica illenca sobre el territori: el marc de l'emigració a les Illes Balears entre 1878 i 1955*, dins "Congrés Internacional d'Estudis Històrics Les Illes Balears i Amèrica", Vol. III. Institut d'Estudis Balearics. Palma.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, N. i d'altres (1988): *Españoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*. Alianza Editorial. Madrid.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1996): *L'emigració de les Illes Balears a l'Argentina*, dins "Mayurqa", núm. 23. UIB. Palma.

33 "El Isleño", 10 març i 11 juny 1889.

34 "El Isleño", 11 juny 1889.

31 El 1889, gràcies a la política dels viatges gratuïts, arribaren a l'Argentina 71.151 immigrants procedents de l'Estat espanyol. Pel que fa a la immigració espanyola, aquesta quantitat és, de ben llarg, la més elevada de totes les registrades en el s. XIX. Vegeu BLANCA SÁNCHEZ ALONSO (1988): *La emigración española a la Argentina 1880-1930*, dins "Españoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930". Alianza Editorial.

32 "La Almudaina", 4 novembre 1889.